

Referenties

Pocock, J.G.A. (1982) 'The problem of political thought in the eighteenth century: patriotism and politeness'. In: *Tijdschrift voor Theoretische geschiedenis*, jrg. 9, nr. 1.

Kossmann, E.H. (1971) 'The crisis of the Dutch state 1780-1813: nationalism, federalism, unitarism'. In: *Vaderlands verleden in veelvoud*. Den Haag.

Romein, J. (1956) 'Het conservatisme als historische categorie'. In: Jan Romein, *Historische lijnen en patronen*. Amsterdam 1976.

Vogel, U. (1986) 'Rationalism and romanticism: two strategies for women's liberation'. In: J. Evans e.a., *Feminism and political theory*. London.

Signalement

Macht, Marx en de kinderen

Macht, Norm, Verzet, H. Regtering, H. Doorewaard, W. Martens, B. Riesewijk, SISWO 1987.

Het komt al bijna pre-histories over, maar tot voor kort keek niemand er van op als een progressieve intellectueel zichzelf aanduidde als marxist. De verhouding tussen een progressieve politieke overtuiging en een kritische wetenschapspraktijk enerzijds en het marxisme als wetenschappelijke, politieke en organisatorische theorie anderzijds leek voor velen een vanzelfsprekende zaak. Maar zo mogelijk nog sneller dan ze werd aangegaan is deze vrijage, waarbij overigens meer aan vreemdgaan en mishandeling dan aan lustbeleving werd gedaan, bezweken onder uit Frankrijk afkomstige verleidelijke geluiden. Ze lijkt ófwel ver-

geten ófwel ze wordt als een wat beschamende jeugdherinnering afgedaan. Daarom was het wel aardig dat op de Sociologische Vlaams-Nederlandse Studiedagen 1986 onder de noemer Macht, Norm en Verzet een aantal bijdragen werd gepresenteerd die tezamen geacht werden een stand van zaken op te maken wat betreft de zeggingskracht van 'het marxisme nu' voor een kritiese en politiek relevante (sociale) wetenschapspraktijk. De artikelen zijn nu verschenen in een door het SISWO uitgegeven bundel.

De bundel is onderverdeeld in drie delen. In het eerste deel vinden we, aldus de inleiding, de 'echte' marxisten en hun pogingen het marxistische paradigma nieuw leven in te blazen. Het gaat hier over de relatie tussen arbeid en vrije tijd (Eric Corijn), technologie en arbeidsorganisatie (Peter Grootings), marxistische antropologie (Paul van der Grijp) en 'klassen en macht' (Jan van Dijk).

In het tweede deel verschijnen de auteurs die volgens de redactie, vertrekkend vanuit het marxisme, ondertussen andere theoretiese ingangen hebben gevonden om macht, norm en verzet te thematiseren. De onderwerpen zijn ook hier nogal uiteenlopend. Hans Achterhuis over 'schaarste en macht', Gerard Anderiesen over stedelijke sociale bewegingen, Tony Hak over macht, Marx en vertoog, Günther Ortman over 'Organisation und Macht' en Wil Martens over 'macht, communicatie en kritiek'.

In het derde deel tenslotte zijn we helemaal van god los. Is de dialektiek van de Verlichting, waarover Ton Korver schrijft, tenminste nog familie, de resterende bijdragen (die niet toevallig van de redakteurs van de bundel zelf zijn) zoeken het een eind buiten de deur. Harrie Regtering probeert met behulp van de literatuur van Carry van Bruggen tot en met Camus 'door de mazen van het conceptuele net' te glippen, terwijl Hans Doorewaard en Bernard Riesewijk zich

wagen aan 'Kratografie' en het nomadies ontsnappen aan de 'Gulden Snede' van de gevestigde politieke posities van macht en verzet.

Zo aardig als het idee was om de stand van zaken van 'het' marxisme op te maken, zo goed illustreert de bundel dat 'marxisme' geen bruikbare kategorisering meer is, als het dat al ooit was. Immers, deze driedeling, die een zich steeds verder verwijderen van een marxistische 'zuiverheid' lijkt te impliceren, biedt geenszins een goede ingang tot waar het boek feitelijk over gaat en het blijkt ook geen duidelijk indelingskriterium te zijn. Stukken die zeer van elkaar verschillen in toon, inhoud en aanpak worden bij elkaar gezet, terwijl stukken die inhoudelijk sterk bij elkaar aansluiten gespreid worden over de drie delen. Een andere indeling zou dan ook mogelijk en verhelderend geweest zijn. Zo vinden we bijvoorbeeld in alle delen bijdragen over macht, strategie en (mikro)politiek in arbeidsorganisaties. Een aantal artikelen (Grootings, Ortman, Martens) gaat hiet expliciet over, maar ook bij Corijn, Korver, Van Dijk en Doorewaard/-Riesewijk wordt verwezen naar arbeid en organisatie als voornaamste voorbeeld en toepassingsgebied van hun, meer algemene, onderwerp. In feite zouden we dit dan ook als het hoofdonderwerp van het boek kunnen beschouwen. Dit is, gezien de afkomst van de redacteuren uit de wereld van de marxisties geïnspireerde organisatie-theorie en -onderzoek ook niet zo vreemd. Het gaat hier om een 'erkend' marxisties terrein, waar de laatste jaren een aantal interessante ontwikkelingen heeft plaatsgevonden die voortbouwen op de Labour Process Theory (die begon met het werk van Harry Braverman). Een klustering van deze bijdragen had voor de hand gelegen en had wellicht (als ze ook tijdens de studiedagen zelf was toegepast) wat meer discussie tussen de papers kunnen opleveren. Het is bijvoorbeeld verrassend de

parallel te zien tussen de opvattingen van Adorno (in het paper van Korver) over rationele arbeid als 'gekommandeerde arbeid' en de analyses van de bravermanianen van het taylorisme en de despotiese macht van het management (o.a. de stukken van Ortman en Martens). Het stuk van Korver laat bovendien goed zien dat de indeling in al of niet 'echte' marxisten nogal willekeurig is. Hij zet immers het door Marx gemaakte onderscheid tussen concrete en abstracte arbeid in tegen de onderscheiding tussen beschaving/rationaliteit en cultuur van Adorno en Horkheimer. En juist 'concrete arbeid' is een prima startpunt voor de aandacht voor de mikro-politiek van de arbeidsplaats. Op basis van het door Marx gemaakte onderscheid tussen 'abstracte' en 'concrete' arbeid zou ook een discussie gevoerd kunnen worden met Martens, die de analyse van machtsverhoudingen-als-productieverhoudingen wil vervangen door een communicatietheoreties perspectief van 'verschillende semantieken'.

Een expliciet naar voren halen van het inhoudelijk debat tussen de verschillende bijdragen door de redactie had een sterker boek kunnen opleveren. Dat impliceert dan meteen een wat terugschreeven van het uitgangspunt een beeld van het marxisme te willen geven. Want de overblijvende bijdragen zijn minder makkelijk in een dergelijk kader in te passen. Ze zijn in kwaliteit, thematiek en aanpak eigenlijk te heterogeen en te toevallig om echt als staalkaart te kunnen dienen. Een aantal bijdragen gaat over de problemen rond grondbegrippen (productieverhoudingen, macht, schaarste, rationaliteit). Andere hebben vooral betrekking op nieuwe inzichten van linkse politiek/nieuwe sociale bewegingen. Maar geen van beide kan echt als volledig of zelfs systematies beschouwd worden, in tegenstelling tot het debat over de organisatie-theorie dat redelijk uitgebreid over het voetlicht komt.

Ondanks de tekortkomingen, kan toch van een interessante bundel gesproken worden, vooral voor diegenen die geïnteresseerd zijn in nieuwe opvattingen over macht in arbeid en organisatie. Als de ontwikkeling van het marxisme van 'overkoepelende' theorie tot een veelheid van aanzetten en 'gereedschapskisten' (Foucault) beschreven kan worden als een zeker terugbuigen naar de strijdtterreinen van het dagelijks leven in de stad of op het werk, is deze bundel daar een goede illustratie van.

Er staat in de bundel echter ook een aantal bijdragen die mijns inziens minder vruchtbaar zijn. En niet toevallig zijn dat de bijdragen die op de een of andere manier toch een totaliserend of overkoepelend principe tot inzet nemen. Dat kan heel ouderwets, zoals Corijn en zijn kwasimarxistische haarkloverijen. Het kan ook heel modern, zoals Doorewaard en Riesewijk, die op zoek zijn naar een nomadies ontsnappen aan de Gulden Snede van de politiek, d.w.z. de gevestigde posities van macht en verzet. Daarmee lijkt hun eindkonklusie verdacht veel op die van Achterhuis, die een pleidooi houdt voor de onmacht. Ook Achterhuis poneert een principe om de macht te verklaren: schaarste.

De artikelen uit de bundel die zich concentreren op analyses van inzet en strijdtterrein van mikropolitieken in bedrijf en stad laten echter zien dat een veelelvuldigen van de fronten, het verschuiven van verzetsmomenten en het toeëigenen of beschermen van bewegingsruimte (die alle vormen van participatie en lokalisatie van conflicten impliceren) een vruchtbaarder uitgangspunt is dan het zoeken naar een 'buiten'positie of een 'zuiver' criterium.

Jeroen Onstenk

Krisis-pakketten

Pakket 1: alleen voor degenen, die zich als nieuw abonnee opgeven, of die al abonnee zijn. Zij ontvangen alle nummers vóór 1982 die nog leverbaar zijn, voor f.28,-, plus portokosten f.7,-.

Het betreft de nummers 4, 5, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20 en 21. Dat is dus nog geen drie gulden per nummer.

Pakket 2: hetzelfde pakket voor niet-abonnees, voor f.38,-, plus f.7,- portokosten.

Pakket 3: Feminisme en filosofie

Geselecteerd zijn die nummers die voor een aanzienlijk deel gewijd zijn aan feministiese onderwerpen. (Zie hieronder de inhoudsopgave van de diverse nummers.) Het betreft de nummers 5, 9, 12, 13 en 19. In de aanbieding voor f.17,-, plus f.5,50 portokosten. (Nieuwe) abonnees kunnen dit pakket ontvangen voor f.12,-, plus f.5,50 portokosten.

Pakket 4: zelf samen te stellen. Elk van de leverbare nummers kost f.4,50 voor niet-abonnees of f.3,50 voor (nieuwe) abonnees, plus f.5,50 portokosten.

Bestelling van de pakketten door het betreffende bedrag over te maken op giro 4452859 t.n.v. Krisis, Amsterdam. Vergeet niet het gewenste pakket te vermelden. Nieuwe abonnees worden verzocht tegelijkertijd het abonnementsgeld over te maken.

Inhoudsopgave oude nummers van Krisis

Krisis 4/voorjaar 1981: Alternatieven in de wetenschap - De Starnbergers - Philips en de wetenschap - Achterhuis revisited.

Krisis 5/zomer 1981: Illich - Feministies actie-onderzoek - Interview: Elisabeth Wilson - Stalinisme - Kritiese theorie.

Krisis 9/november 1982: Deleuze/Guattari - Monique Wittig - Cyklopiese filosofie - Apel.

Krisis 10/maart 1983: Interview Duintjer - De zaak van Asperen - Politieke filosofie: socialisme, mythe of utopie; Rawls - dialectiek en wetenschappelijk onderzoek.

Krisis 12/oktober 1983: Ecriture féminine (Over Irigaray, Kristeva en Cixous) - Habermas' maatschappijtheorie - Sociobiologie en racisme - Negri over Spinoza en marxistische politieke theorie.

Krisis 13/december 1983: Vrouwenstudies en vrouwenonderdrukking - Subjektieve sociologie - De Kritiese theorie op de vlucht - Etnocentrisme en sociologie.

Krisis 14/maart 1984: Autoritaire staat en stadspolitiek - Derrida over 'krisis' - Interview met Foucault - Spreken in Parijs.

Krisis 15/juni 1984: Beeldend kunstenaar Constant en de utopie - Historici en filosofen: Montaigne, Ginzburg, Foucault, Annales - Laclau over hegemonie en politiek - Foucault en Habermas (diskussie).

Krisis 18/maart 1985: Themanummer over wetenschap, orde en macht.

Krisis 19/mei 1985: Themanummer feministiese wetenschapstheorie.

Krisis 20/september 1985: Bataille/Giddens/Ulrich/Pêcheux.

Krisis 21/december 1985: Themanummer Alledaagsheid en cultuur.

Ook nog leverbaar, voor de normale prijs (f.12,-, plus f.2,50 porto; v.a. no. 26: f.12,50):

- nummer 22: Themanummer Modernisme/Postmodernisme; Habermas en Derrida; metaforen in kunst en filosofie. Maart 1986.
- nummer 23: Irigaray; dossier Stuurman; Magritte; discussie over Baudrillard. Juni 1986.
- nummer 24: Nauta en de geschiedenis van de filosofie; Foucault leest Kant; Frith over postmodernistische cultuurtheorie. September 1986.
- nummer 25: Irigaray, Cixous, French; filosofie en spot; debat met Laclau; Deleuze over Foucault. December 1986.
- nummer 26: Themanummer Technologie: kennis, retoriek, beheersing. Maart 1987.
- nummer 27: Scherhuis over macht en sociale ongelijkheid; Foucault, Habermas en TBR; disciplineren en verzet. Juni 1987.
- nummer 28: Literatuur en Filosofie; over Heiner Müller, Enzensberger en Achterberg; Sarah Kofman: het maagdelijkheidstaboe. September 1987.
- nummer 29: Oorlog en filosofie: Hobbes, Nietzsche, Wittgenstein; Lyotard en Habermas. December 1987.
- nummer 30: (f.13,50) Waanzin en psychiatrie; Negt en Kluge; Foucault; Heidegger. Maart 1988.

Rektifikaties

In nummer 30 is het een en ander fout gegaan met het artikel van Ton Salman, 'Wer sich Mühe gibt hat Glück gehabt':

p. 81, 3e regel van boven, moet staan: "...niet het *begrip van de arbeid vanuit het kapitaal*, maar..."

p. 83, 5e regel van boven, moet staan: "Aan het uitwerken van dat program heeft Marx zich gezet in..."

p. 94, 3e regel van onder, moet staan: "...niet uitspreken over de merites van Nauta's voltallige beweringen..."

p. 99, 6e regel van onder: "Obergriffe" moet zijn: "Oberbegriffe"

p. 100, 2e regel van boven, moet staan: "De notie van een 'beheersing van het geschiedsprodukt in plaats van erdoor beheerst te worden' blijft duidelijk present..."

De recensie 'Bruno Latour en de wetenschap' is van: Bruno Latour, *Science in Action*, Open University Press, 1987, 274 blz., ca. f.40,-.

Mededeling

La Mandragola - De Alruin

Vrijdagmiddag 3 juni zal ter gelegenheid van het verschijnen van dit Krisis-nummer om 14.00 uur op het Binnengasthuisterrein te Amsterdam het toneelstuk 'De Alruin' van Machiavelli worden opgevoerd. De hoofdpersonen in deze komedie pogen op 'Machiavelliaanse' wijze hun doel te bereiken. Na afloop zullen vier 'deskundigen', onder wie Ido de Haan, Frans Jacobs en Judith Vega, hun interpretatie van het toneelstuk geven. Toegang is vrij.

